

9 PRAŽSKÝ KNIHTISK 18. STOLETÍ A VÝZNAM ROSENMÜLLEROVY TISKÁRNY

Během 18. století působilo v **Praze** asi 70 tiskařů sdružených do 30 rodinných firem. Jejich kapacita byla ovšem rozkolísaná: nejmajetnější Schönfeld vlastnil na počátku 80. let 8 lisů, Jeřábkové 4, Hrabové 4, Průšova tiskárna 3, Hladkého 2 a Rosenmüllerova 2 (nelze neopomenout, že lipští Breitkopfové pracovali zhruba v téže době na 24 lisech a většina českých tiskařů mimo Prahu na lisu jediném). Mnohé z pražských dynastií se profilovaly již v posledních desetiletích 17. století (Arnoltovi, Hamplovi, Jeřábkovi, Labounovi). Dynastický princip podporovaný v dobách nutnosti sňatkem ovdovělých tiskařek se svými faktory velmi dobře vidíme i u dvou spřízněných rodin 18. století, Fických a Hladkých. Na počátku společenství byl **Jan Norbert Fický** (zemř. 1745). Pocházel z Kladska, vystudoval filozofii v Praze a před 1725 se vyučil u Václava Jana Tibelliho v Hradci Králové. Pak odešel na zkušenou do Brna, Olomouce a do Vídně. Roku 1725 zakotvil v Římě, kde byl pomocníkem rodiny Komárků. Po příchodu do Prahy působil od 1727 v pražské Tiskárně jezuitské. Mezi 1736 – 1738 vlastnil samostatnou dílnu. Rok po jeho smrti se vdova **Ludmila Fická** opět provdala, a to za **Františka Karla Hladkého** (zemř. 1758). Tímto sňatkem se knihtiskařské řemeslo obou rodů počalo prolínat a přetrvalo až na práh 19. století. Budiž zde aspoň vzpomenut tisk prvního, avšak nedokončeného pokusu Františka Vilibalda Schmidta o souborné zpracování české květeny *Flora Boëmica inchoata, exhibens plantarum Regni Boëmiaë indigenarum species* (Praha 1793-1794).

Již v dříve zmíněné dynastii Jeřábků se v nových dobách prezentoval **František Václav Jeřábek** (1737 – 1799). Tiskl prakticky totéž co jeho rodinní předchůdci, ale mnohem větší důraz už kladl na jazykově českou lidovou náboženskou i vzdělávací literaturu. Jako první tak uvedl do pražských tiskáren stále oblíbenější modlitební knihy Martina Cochema, které se doposud tiskly převážně jen v Brně. Syn **František Alois Jeřábek** (nar. 1766) se osamostatnil ještě za otcova života, když roku 1790 získal tiskárnu dědiců Karla Františka Rosenmüllera ml. Soustavně už produkoval obrozenskou literaturu. Ke kmenovým autorům dílny náležel učený piarista Josef František Jaroslav Schaller, jehož čtyřdílné *Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag* (Praha 1794-1797) začal s ilustracemi Jana Berky tisknout již Jeřábek otec. V dílně se tiskly první novočeské překlady z evropských soudobých (i klasických) literatur, např. reedice eposu Salomona Gessnera *Smrt Abelova* (Praha 1804). V této souvislosti zaznamenává Jeřábkova dílna důležité prvenství. Jak ještě ukážeme v souvislosti s Tomsou, akcentovanou antikvou vytiskla první beletristické dílo v češtině, totiž Nejedlého překlad Homérovy *Iliady* (Praha 1802). Programově se zde rozmnožovaly také původní české beletristické práce, např. Šebestián Hněvkovský *Děvín, báseň hrdinská* (Praha 1804).

Společensky prestižnější postavení v pražském knihtiskařském řemesle 18. století náleželo však **Karlu Františku Rosenmüllerovi st.** (1678 – 1727), rodáku z Prahy a zakladateli významné firmy fungující takřka celé 18. století. Po studiích provázal hraběte Františka Antonína Berku z Dubé na cestách po Itálii a německy mluvících zemích. Roku 1702 získal měšťanství na Starém Městě pražském. Jak napovídá letopočet na alegorickém signetu jeho syna Karla Františka ml., tiskařství se věnoval patrně již od roku 1704. Později (1705) se hodlal usadit v Jindřichově Hradci, ale pro neshody s tamními jezuiti od plánu upustil. Vlastní dílnu si zařídil v Praze roku 1705 a provozoval ji až do konce života (ca 1722 byla posílena o bývalou tiskárnu Sedlčanských). Pro všeobecně uznávané kulturní aktivity byl srovnáván s Danielem Adamem z Veleslavína.

Charakteristickou linií vydavatelské politiky rodiny Rosenmüllerů se stalo novinářství. Desetileté privilegium na tisk periodických novin bylo Rosenmüllerovi uděleno 22. listopadu 1718 (obnoveno 1729). Pod společným titulem *Český postilion neboli Noviny české* vycházely jednak Sobotní pražské poštovské noviny a jednak Outerní pražské poštovské noviny (Praha 1719-1772). Po Rosenmüllerově smrti (1727) ve vydávání těchto nejstarších dochovaných jazykově českých novin pokračoval až do roku 1741 syn Karel František ml. Žurnalistiku, tuto ekonomicky prozatím silně nevýhodnou orientaci Rosenmüller vyvažoval levnými neilustrovanými reedicemi žádané literatury náboženské (Bohuslav Balbín, Albrecht Chanovský, Jan Tanner). Zabýval se též sestavováním jakéhosi předchůdce schematismu. Knižní vydání, chráněné od prosince 1720 privilegiem Karla VI., neslo název *Veřejný předchůdce k všem slavným rodům stavu vyššího v Království českém* (Praha 1721). Rosenmüllerovy šlechtické rodopisy pak tiskárna od 20. let otiskovala v českých a německých kalendářích Abrahama Fischera.

Univerzitně vzdělaný **Karel František Rosenmüller ml.** (1707 – 1745) se stal otcovým nástupcem a důstojným pokračovatelem. Prošel školením u vídeňského dvorského tiskaře Johanna Petera van Ghelena. Řemeslo provozoval během 1727 – 1745. Tiskárna se od dob otcových nalézala v domě „U zlatého kříže“ na Uhelném trhu a asi roku 1739 byla přestěhována do Budinovského domu vedle „Zlatého kola“ proti svatohavelskému klášteru v Kotcích. Knihotiskařská dílna se rozrostla a od roku 1741 zaměstnávala 13 tovaryšů a 2 korektory. Jako jedna z prvních v Čechách systematicky pečovala o udržení vysokého uměleckého standardu rokokové knihy.

Privilegium na tisk periodických novin jí bylo císařovnou Marií Terezií prodlouženo 1729 a 1740. Rok nato byl Rosenmüller 25. března 1741 jmenován královským dvorským tiskařem.

Rosenmüller byl jeden z hlavních organizátorů oslav 300. výročí domnělého objevu knihtisku. Tradici těchto **stoletých jubileí** založili už 1540 wittenberští tiskaři Hans Lufft, Georg Rhau a jiní. Bylo zvykem, že k oslavám vycházela prozaická a veršovaná panegyrika knihtiskařského umění. Oceňovala se především rychlost nového způsobu rozmnožování textu a obrazu, zlevnění i možnost záchrany té části rukopisné produkce, která by byla odsouzena k zániku, anebo zapomenutí. Pokud víme, první oslavy v Českých zemích uspořádali pražští tiskaři v univerzitním kostele sv. Salvátora 30. listopadu 1740. Rosenmüller k nim připravil typograficky zajímavou básnickou chválu profesora právnické fakulty Jana Václava Dvořáka z Boru. Mědirytec Michael Heinrich Rentz pro tuto příležitost dodal tiskaři umělecky velmi kvalitní mluvící signet, jehož alegorický plán vyjadřuje devíza „Colligo flores“ (lat., sbírám květy). Na podélné kartuši je ve schodištvé architektuře s tiskařovými iniciálami „CFR“ umístěn mlýn, do něhož génius v roli mlynáře (něm. Müller) sype andílkem přinášené růže (něm. Rosen). Ženská postava, tak jako v Trattnerově značce symbolizující i zde Typografii, bere ze mlýna vycházející hotové knihy. Některé z nich na otevřených stranách skýtají iniciály velkých typografů minulosti a letopočty jejich tisků (např. „IG 1440“ představuje Johanna Gutenberga s tehdy předpokládaným počátkem knihtisku, „MdeTG 1480“ je Martin z Tišnova v Kutné Hoře). Jiné knihy obsahují letopočty „1704“ (údajný začátek podnikání Rosenmüllerů), „1727“ (počátek tiskařské dráhy Karla Františka ml.) a „1740“ (domněle 300. výročí existence knihtisku).

K nejlépe provedeným úředním zakázkám Rosenmüllerovy dílny patří slavnostně ilustrovaná publikace právníka Jana Jindřicha Ramhofskeho z Ramhofenu, přibližující slovem a obrazem korunovací Marie Terezie 12. května 1743. V jediném roce vyšla s týmž obrazovým doprovodem i dekorem česky jako *Trojí popsání předně slavného vjezdu ... Mariae Theresiae ... do královských Měst pražských* (Praha 1743) a v paralelní německé verzi pod názvem *Drei Beschreibungen erstens des königlichen Einzugs, welchen ... Maria Theresia ... in dero königliche drey Prager-Städte gehalten* (Praha 1743). Obě vydání, jimiž pražské řemeslo očividně dosáhlo úrovně standardních oslavných publikací ze zahraničí, obsahují 10 většinou rozkládacích prospektů pražské architektury a korunovačního průvodu. Autory jsou jak umělci z Augsburgu (Johann Daniel Herz st., Johann Andreas Pfeffel) a Norimberku (Martin Tyroff), tak rytci usedlí trvale v Čechách (Johann Josef Karl Dietzler a Michael Heinrich Rentz).

Když Rosenmüller předčasně zemřel, podniku se dle vdovského práva ujala manželka **Žofie Jana Rosenmüllerová** (zemř. 1780). Její samostatná činnost, pro kterou také zdědila titul dvorské tiskařky, je doložena v letech 1746 – 1751. Roku 1748 nastoupil do tiskárny jako faktor **František Hynek Kirchner** (zemř. 1759). Pocházel z Hradce Králové a uplatnil se také jako příležitostný překladatel z němčiny. Byl sběratelem knih. Přestože měšťanství na Starém Městě pražském získal až 1754, již roku 1752 se s principálkou Žofií Janou Rosenmüllerovou oženil. Tak získal nejen vlastní tiskárnu, ale byl mu Marií Terezií v červenci 1752 propůjčen i titul dvorského tiskaře. Převážnou část jeho vydavatelského modelu tvořily teze k univerzitním disertacím. Před dokončením knihy *Práva městská Království českého* (Praha 1755) od Pavla Kristiána z Koldína uveřejnil v německých Prager-Post-Zeitungen (Praha 1753, č. 285 z 27. listopadu) jednu z nejstarších česky tištěných subskripcí. Zájemci o koupi díla, jehož titulní stranu vybavil Schantzovou krásnou rokokovou vinětou Českého lva, se měli přihlásit do konce srpna 1754.

Po Kirchnerově smrti se tiskárny opět ujala podruhé ovdovělá **Žofie Jana Kirchnerová** (dříve Rosenmüllerová). Změnu v dosavadní vydavatelské politice přineslo šestisvazkové dílo Gelasia Dobnera *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum* (Praha 1761-1782), pro něhož ilustrace pořídili bratři Saltzerové a Kliment Kohl. Závěrečného svazku se však dočkalo až péčí Rosenmüllerových dědiců. Tento obrat k obrozenské vědecké literatuře, a kritické zvláště, je spjat s osobou **Jana Josefa Klausera** (1705 – 1771), třetího manžela Žofie Jany. Klausera se s ní oženil roku 1761, a dílna tak přešla do jeho rukou. Dobner i Ungar nazývali Klausera „homo eruditissimus“. Od 1754 působil jako guberniální archivář. Mimo to se zajímal o numizmatiku, historickou chronologii a metrologii, avšak jeho pojednání zaležela v rukopise. Sbíral listiny, staré tisky, erby, pečetě a soudobé aukční katalogy. Část Klauseraovy rozsáhlé kolekce získali: Antonín Jan Schönfeld a po něm jeho známější syn Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld. Asi 6.000 svazků knih zakoupili roku 1775 premonstráti Strahovského kláštera.

V Klauseraově tiskárně vznikl první český sociálně podpůrný **spolek knihtiskařů** (Bundesgenossenschaft), který 1766 přerostl v bratrstvo (Gemeinschaft). Bratrstvo sdružovalo jak principály, tak knihtiskařské pomocníky z Prahy a některých venkovských dílen. Spolu s nimi se členkami staly též jejich manželky. Spolková pokladna podporovala nemocné kolegy a v případě smrti člena bratrstva i pozůstalé.

Janu Josefu Klauserovi byla v září 1762 doživotně potvrzena funkce dvorského tiskaře. Vedle výroby sněmovních artikulí, patentů a jiné administrativní literatury se náruživě věnoval publikování dalších spisů Gelasia Dobnera. Především šlo o kriticky zhodnocené vyprávěcí prameny *Monumenta historica Boemiae* (Praha 1764-1785), z nichž však stihl vytisknout jen dva svazky z šesti (1764 a 1768). Klauser tiskl také univerzitní přednášky o hornictví Johanna Thaddäuse Antona Peithnera von Lichtenfels anebo informace o nových metodách zemědělství. Jednou z posledních publikací, jejíž výrobu stačil ještě s Gerlovou nakladatelskou pomocí zahájit, bylo Voigtovo *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen* (Praha 1771-1787). Do tohoto úctyhodného projektu se postupně zapojovala většina pražských mědirytců poslední třetiny 18. století.

Po Klauserově smrti se v tiskárně vystříдалo několik faktorů. Dílna pilně pokračovala na Dobnerově kritickém vydání Hájkovy Kroniky české i na Dobnerových Monumentech. Vdova Klauserová si mimo to nechala prodloužit monopol k výrobě úředních zakázek, ale tisk Českého postilionu, o něhož Rosenmüllerova dílna pečovala od 1719, musela na počátku roku 1772 pro katastrofální nedostatek odběratelů zastavit (ze stokusového nákladu se totiž pravidelně prodávaly jen čtyři výtisky, dva do Vídně a dva po Praze). Žofie svého posledního manžela přežila o devět let. Pak se o firmu přihlásili dědicové Františka Karla Rosenmüllera ml.

Dědicové tiskárnu provozovali v letech 1780 – 1790. Po Tiskárně klementinské a Tiskárně normální školy uzavřeli třetím dílem také Ungarovu edici Balbínova díla *Bohemia docta* (Praha 1776-1780). Titulní stranu zdobila Niederhoferova viněta s interiérem knihovního sálu Univerzitní knihovny v pražském Klementinu. Rosenmüllerovi dědicové obnovili pod změněným názvem *Pražské české noviny* periodicitu zaniklého Českého postilionu, ale dařilo se jen krátce (Praha 1782-1785?). Noviny roku 1786 odkoupil Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld. Rosenmüllerovské tiskárně chyběl oproti minulým desetiletím výrazný vůdčí duch a neprospělo jí ani časté střídání faktorů. Dědicové postupně krátili personál i zařízení (1782 se pracovalo jen na dvou knihtiskařských lisech). Za jednu z posledních prací lze považovat vzorník tiskového písma *Abdruck derer lateinischen, deutschen, böhmischen, griechischen und hebräischen Schriften, welche in der Rosenmüllerischen Buchdruckerey sich befinden* (Praha 1789). Vzorník obsahuje ukázky 35 písmových řezů antikvy, 23 fraktury, 2 abecedy hebrejské, 1 řeckou a 93 druhů knižního dekoru (vše bylo patrně nakoupeno v Krabatově pražské písmolijně). Postřeh Josefa Volfa z roku 1935, že vzorník byl snad určen jako nabídka veřejného rozprodeje firemního fundusu, se zdá být pravděpodobný.

Ještě déle nežli Rosenmüllerové vzdorovala konkurenci rodina Karla Jana Hraby a dynastie Fických-Hladkých, o níž už byla řeč. **Karel Jan Hraba** (zemř. 1735) byl zakladatel tiskárny působící v Praze více než jedno století. Měšťanství na Starém Městě pražském získal roku 1727, ale vlastní tiskárnu provozoval kupodivu již od 1714. Ačkoli Hraba pracoval ve stínu dravějšího Karla Františka Rosenmüllera ml., už současníci oceňovali mimořádnou pečlivost dílny. Proto neudiví, že také sem (ještě před smrtí nájemce Tiskárny arcibiskupské Wolfganga Wickharta) směřovaly nákladné zakázky Františka Antonína hraběte Šporka, např. sváteční a nedělní postila *Das christliche Jahr oder Die Messen auf die Sonngemeine, Ferial- und Fest-Tage* (Praha 1724), kterou sestavil francouzský jansenista Nicolas Louis de Tourneau.

Hraba vytiskl na 200 publikací, z toho asi jen jednu třetinu česky. Převažující podíl tvoří latinská teologická a juristická pojednání, módní italsko-německé divadelní synopse a německá nábožensky výchovná literatura. Zde často přicházejí jednak kázání, spjatá zejména se svatořečením Jana Nepomuckého 1729, a jednak životopisy svatých, z nichž některé financoval norimberský nakladatel Johann Friedrich Rüdiger. Čeština byla jazykem lidových modliteb, několika kramářských písní a také kazatelských promluv, které po několika let Hrabovi dodával jezuita Jan Hynek Libertin. Kmenovým autorem dílny byl též rektor klementinské akademie Maxmilián Větrovský. Jemu zde v poměrně střízlivé typografické úpravě a bez ilustrací vyšlo nejméně 13 titulů. Jinak Hraba na cizojazyčné produkci nijak nešetřil a knihy vybavoval alespoň frontispisy.

Po smrti Karla Jana Hraby se dílny zanedlouho ujal syn **Jan Karel Hraba** (zemř. 1793). Dřívější aktivity tiskárny nasměroval k výšinám českého knihtisku doby rokoka a počínajícího klasicismu. Na pražské univerzitě získal hodnost magistra svobodných umění, byl členem, místopředsedou a 1765 – 1766 předsedou vzájemně se podporujícího tiskařského bratrstva Jana Josefa Klausera. Mladý Hraba počal samostatně tisknout roku 1736 ještě v době matčiny správy a jeho činnost, podpořená titulem stavovského tiskaře, je doložena po rok 1790. K pražským oslavám domnělého 300. výročí vzniku knihtisku se roku 1740 připojil vydáním oslavného kázání křižovníka Benedikta Josefa Pretlíka.

Tak jak otec žil i mladý Hraba převážně z latinských, německých a českých tisků náboženské povahy. Vrcholem Hrabovy profesionální dráhy se stalo druhé, textově nezměněné vydání první úplné katolické *Bible české* neboli

Svatováclavské (Praha 1769-1771), jejíž editio princeps před více než půl stoletím připravila pražská Tiskárna jezuitská. Na Hrabovo vydání dohlížel pražský arcibiskup Antonín Petr Příchovský z Příchovic a tisk umožňovala finanční podpora Dědictví sv. Václava. Až na část vinětového repertoáru a tiskařův nový (mluvící) signet je výtvarný doprovod shodný s předchozím jezuitským vydáním.

Z Hrabovy tiskárny vyšla mimo jiné neznámým úpravcem přepracovaná a doplněná Koniášova bibliografie *Index Bohemicorum librorum prohibitorum* (Praha 1770). Vedle toho se tu objevilo několik zásadních obrozenských publikací. K nim patří počáteční svazčky Voigtova přehledu *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae* (Praha 1774-1775 a podruhé 1775-1783), jejichž mědirytový doprovod vytvořil Karel Saltzer.

Z Hrabovy dílny vyšla také reprezentační portrétní série, směřující k vyšším společenským kruhům u nás i v cizině. Z literárněhistorického, uměnovědného a typografického hlediska je vítaným osvěžením naší nijak výjimečné slovesné kultury druhé poloviny 18. století. Série se nazývala *Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae* (Praha 1773-1775). Snaha přiblížit se Sandrartově sto let staré Teutsche Academie je očividná. Duší projektu byl Ignác Born. Autorsky se nestejnou mírou podíleli další osvícenští josefinisté Mikuláš Adaukt Voigt (mimo jiné je podepsán pod obsáhlou úvodní statí o vývoji věd a umění v Čechách) a František Martin Pelcl. Na sběru podkladů k bio-bibliografickým medailonům však spolupracovali také Karel Rafael Ungar, Fortunát Durych, Jan Jakub Quirin Jahn a mnozí další. Voigt, Born a Pelcl spolu s knihkupcem Gerlem a několika aristokratickými mecenáši také participovali na peněžních nákladech. Textově-portrétní album slavných českých osobností z dob starších i z 18. století vycházelo paralelně v Pelclově německém překladu *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler* (Praha 1773-1782). Celá tato německá verze je překvapivě sázena antikvou. Pro *Effigies* i pokračující *Abbildungen* byly vedle Jana Jiřího Balzera angažovány také jiné reprodukční ateliéry (Kliment Kohl, Ondřej Niederhofer, Ignác Ott, Karel Saltzer aj.). Rytiny vznikaly dle předloh celé plejády kreslířů i malířů, a to jak domácích (Antonín Hickel, Jan Jakub Quirin Jahn, Maxmilián Kalous, Jan Tomáš Kleinhard, Anton Rafael Mengs, Kazimír Stanislav Rentz, Karel Škréta), tak cizích (Giacomo Ceruti, Jan Onghers, Christian Kollonitsch). Kreslíři se snažili o reálné portréty panovníků, duchovních, učenců a spisovatelů, a proto vyhledávali hodnověrná vodítka. Avšak tam, kde chyběla předloha a při ruce nebyl ani dostatek vyprávěcích pramenů, jsou celostranná popsání neautentická (Kosmas, František Pražský). Poté, co vyšel 1775 druhý díl *Effigies* i *Abbildungen*, Voigt s Bornem odešli působit do Vídně, takže celý projekt zůstal pouze na bedrech Pelclových. Ten na souběžné vydávání z časových a finančních důvodů rezignoval a upřednostnil pouze pokračování německých *Abbildungen* (3. díl 1777, 4. díl 1782). Toto album dokončila sice Tiskárna normální školy, ale Hraba si Balzerovy tiskové formy frontispisů ponechal a užil je znovu při výrobě Candidovy edice Balbínova spisu *Bohemia docta* (Praha 1777).

Po Höchenbergerově rodině převzal zakázku na tisk Pubičkových *Chronologische Geschichte Böhmens* (Praha-Leipzig 1770-1829?). Tento první, leč rozvláčný pokus o syntetické zpracování českých dějin Hraba vydával od dílu IV/1 (1778) a po jeho smrti se přinejmenším do 1798 o dokončení snažili Hrabovi nástupci. Také Pubičku doprovází rozsáhlý aparát vědecké ilustrace (faksimilie pravěkých nástrojů, mincí a pečetí).

Zatímco některé z pražských tiskáren zanikly smrtí prvomajitele, jiné fungovaly až do závěrečné třetiny 18. století, kdy dosavadní nábožensky orientovaný vydavatelský program nahradily akcentem na německou a latinskou produkci národního obrození. Velmi dobře to vidíme na dvou nových živnostech Josefa Emanuela Diesbacha a Františka Augustina Höchenbergera.

Josef Emanuel Diesbach (zemř. 1792/94?) pocházel z Prahy, ale jako tiskař se poprvé objevuje mezi léty 1763 – 1764 v Mladé Boleslavi jako výrobce drobných tisků a kramářských písni. Pražskou tiskárnu držel od roku 1765. Specializoval se v ní na drobná příležitostná kázání, učebnice, univerzitní promluvy a módní italsko-německé divadelní synopse. Vedle této konvenční a vcelku ničím nepřekvapující produkce obohacoval Diesbach knižní trh také tituly trvalejší hodnoty. Mezi ně patří takřka neznámá čtyřsvazková (?) edice her Williama Shakespeara *Schauspiele* (Praha 1785?-1786?). Toto zřejmě první souborné vydání v Čechách bylo vlastně patiskem curyšského vydání.

Jinou větev rodiny reprezentoval **Jan Josef Diesbach** (1758 – 1807). Narodil se ve Vídni a do Prahy přišel nejpozději roku 1783. Ke kmenovým autorům jeho dílny patřil osvícenský rektor pražské univerzity Kaspar Royko. Diesbach mu mimo jiné vytiskl českou verzi dvousvazkového kritického pojednání *Historie velikého sněmu kostnického* (Praha 1785). Na jednom z frontispisů se po dvou stoletích legálně objevil motiv Husova upálení. Blízkým spolupracovníkem tiskárny byl také literární historik František Faustin Procházka. Jeho edice starší české literatury 14. až 16. století Diesbach zpřístupňoval za nakladatelské pomoci Kašpara Widtmanna podvojnou

formou titulových vydání (Jan Češka, takřečený Dalimil, Alessandro Guagnini, Oldřich Prefát z Vlkanova, Přibík Pulkava z Radenína). Z Diesbachovy dílny vyšel i první ze dvou svazků obrozenského almanachu *Sebrání básní a zpěvů* (Praha 1795-1797), v němž se za redakce Antonína Jaroslava Puchmajera představila družina nejmladších českých básníků, totiž Šebestián Hněvkovský, Jan a Vojtěch Nejedlí, Josef František Rautenkranc aj. (almanach pokračoval pod názvem *Nové básně* 1798-1814). Větší část nákladu prvního svazku Sebrání však 1796 v Puchmajerově rodném domě v Týnu nad Vltavou shořela.

Na lidovou náboženskou literaturu, kalendáře, kramářské písně a novinové letáky se zprvu v Příbrami od 1745 specializoval **František Augustin Höchenberger** (zemř. 1793). Tato literatura byla distribuována na místních, hojně navštěvovaných církevních slavnostech. Höchenberger však provoz dokázal udržet jen do roku 1768, kdy na společenský a ekonomický život regionu dolehly důsledky tereziánského omezování církevních svátků a poutí. Přesídlil proto do Prahy na Malou Stranu, kde se řemeslo po zániku dílny Karla Ferdinanda Arnolta 1740 odmlčelo. Höchenbergerova pražská tiskárna, instalovaná 1769, opustila příbramský ediční model a podepřena novým, rokokovým dekorem vydatně přispívala k šíření cizojazyčné obrozenské literatury. Od března 1770 tu začal vycházet první časopisecký týdeník *Die Unsichtbare* (Praha 1770-1772), který lze s jistotou dávkou nadsázky označit za předchůdce dnešního bulváru, neboť konzervativně mravokárné poslání listu bylo podporováno líčením skandálních či pikantních historek soudobé společnosti. Mladší syn **Jan Tomáš Höchenberger** získal tovaryšský list ještě v otcově příbramské tiskárně. Samostatnou činnost zahájil na Malé Straně v květnu 1770 mravokárným týdeníkem *Die Sichtbare* (Praha 1770-1771), který jako konkurenční tiskovinu k otcově Unsichtbare redigoval Vincenc Viktor Průša. Po čase přibral do výroby další týdeník *Neue Literatur* (Praha 1771-1772). Höchenberger, označovaný v domovských impresech za „českého knichtlačitele“ a „vlastence českého“, si nepotrpěl na žádné typografické umění, ale cenné je, že po vydání tolerančního patentu přispěchal s legálními reedicemi jazykově české evangelické literatury (např. Jiří Petrmann ml., Jan Teofil Elsner, Michal Institoris ml., Filip Kegelius, Matěj Markovič, Jan Amos Komenský). Tito autoři mohli do té doby vycházet pouze v Berlíně, Halle/S. anebo v Žitavě. Höchenberger tiskl též pěkně ilustrovanou ročenku *Historický kalendář... pro lid církví českých obnovených* (Praha 1783?-1788), a tím, což je málo známé, předešel populární Krameriiův *Nový kalendář tolerancí pro veškeren národ český katolického a evangelického náboženství* (Praha 1786?-1797). Tyto Höchenbergerovy ročenky pravidelně doplňuje „Poznamenání rozličných v nově vydaných knih českých, kteréž mimo mnohých jiných u vydavatele tohoto kalendáře k dostání jsou“. Ediční záměry zahrnovaly i pokusy o původní soudobou beletrii a drama (Václav Stach, Antonín Josef Zíma). Na lidové publikum bylo pamatováno kramářskými písněmi a knížkami lidového čtení.

Höchenberger roku 1790 pověřil vedením dílny dosavadního tovaryše, průkopníka českého divadla, povídkáře a příležitostného veršovce **Antonína Josefa Zímu** (1763 – 1832), jehož povídky a divadelní hry od 1782 často tiskl. Zíma 1792/93 dílnu odkoupil a stopy po Höchenbergerově tiskařské činnosti se ztrácejí. Zímova samostatná činnost je zde doložena 1793 – 1805. Tiskl většinou jazykově české drobnosti, jejichž typografická úroveň většinou poklesla pod Höchenbergerův standard. Část edičního programu se zaměřovala ke vzdělávání v katolickém náboženství, ale vedle toho zde byly produkovány i soudobé divadelní texty (Emanuel Johann Schikaneder). Převahu však tvořily tiskařsky nenáročné knížky lidového čtení (Christian Heinrich Spiess v převodu Prokopa Šedivého). Vedle těchto rytířských historek k lidovému publiku směřovaly i kramářské písně.